

**ДИФУЗИЯ ОНІРИЧНОГО ТА ГАЛЮЦИНАТОРНО-
ПАРАНОЇДАЛЬНОГО У ТЕКСТІ АНДРІЯ ЖУРАКІВСЬКОГО
«САТЕЛІТИ»**

Б. А. Стрільчик

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-74, e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті розглянуто текст Андрія Жураківського «Сателіти» як об'єкт соціокультурного та психоаналітичного дослідження. Виявлено основні типи позасвідомого у тексті твору, сформовано структуру оніричного та експліковані окремі фрагменти в ідеологічному та масово-культурному дискурсі.

***Ключові слова:** оніричне, психоаналіз, постмодерн, дифузія, галюциногенне.*

Знаходячись у рамках так званої постмодерної парадигми, українська література у своєму семантичному та онтологічному розвитку все частіше звертає увагу на позареальні або навіть метареальні явища. Зокрема, це зумовлено деструктивною природою позасвідомого тексту, етики й естетики оніричного абсурду тощо.

Один із методів аналізу несвідомих явищ у тексті – психоаналітичний. Український літературний психоаналіз репрезентований, зокрема, такими вченими, як Віра Агєєва, С. Балеї, Л. Виготський, С. Гаєвський, Г. Грабович, Оксана Забужко, Ніла Зборовська, Л. Левчук, Соломія Павличко, А. Печарський, О. Піскун, Л. Плющ, та ін.

Одним із наукових зацікавлень психоаналізу залишаються оніричні явища, які на сучасному етапі є предметом науки онейрології. З'являється усе більше спроб трактувати сон як текст чи сукупність символів, що можливі для дешифрування саме у літературознавчому ключі. Із українських досліджень назвемо «Естетичні функції картин сновидінь у художніх творах українських письменників другої половини XIX-XX століть» Наталії Фенько, «Онірично-міфологічний дискурс прози Валерія Шевчука» Тетяни Жовновської, «Оніричний простір поезії Леопольда Стаффа та Львівсько-Варшавська філософська школа» Елліни Циховської, «Сновидіння в поезії романтизму: часопросторова специфіка» Наталі Мочернюк та ін.

Нещодавно розпочався новий етап зацікавлень онірично-галюциногенною тематикою у літературі. Згадаємо хоча б формулювання Нобелівського комітету для премії Мо Яня у 2012 році: «За його роботи, в

яких галюциногенний реалізм поєднується з народними казками, історією та сучасністю».

На українському просторі розвивається, хоч із запізненням у стосунку до західної традиції, культура масової фантастичної літератури та «метареалізму». Варто згадати конвенти фантастичної літератури (Kyiv Comic Con, Necronomi Con) та фестиваль метареалістичної літератури «Карпатська Мантикора». Усе більше уваги приділено семантиці та структурі «нової реальності», яка насамперед будується на пасивних продуктивних формах уяви, зокрема – сновидіннях, мареннях, мріях, галюцинаціях тощо.

Взявши за основу класичну методологію психоаналізу та практики ідеологічного трактування несвідомого, запропоновані Славом Жижekom а також основні методики аналізу явищ свідомості у психофізіології, можемо запропонувати диференційну характеристику оніричних явищ у ряді творів сучасної української прози (часовий відрізок — від початку 90-их років ХХ ст. до сьогодні).

Варто насамперед звернути увагу на прозу, в якій оніричні явища функціонують не як маргінальні елементи, а як органічна складова композиційної побудови (назвемо цей аспект «онтологічним», у якому онірика слугує базою для побудови мікро- та макрорівня тексту), творення персонажа (психопортрет) та імплементації особливого естетичного навантаження (сугестивно-деструктивна).

У такому контексті **актуальним** постає розгляд прози Андрія Жураківського як предмету оніричного аналізу. Зокрема, важливим є питання природи хронотопу тексту «Сателіти» — яким чином визначаємо примат галюциногенного чи оніричного. На домінуючу роль позасвідомих факторів вказує ще у передмові до видання 2003 року Юрій Андрухович: «... перенасичений візіями й алюзіями і підкреслено люїсокерролівський (а подекуди квентіно-тарантінівський) і надзвичайно дотепний на мікрорівні текст «Сателітів» на макрорівні виявляється багатосерійною і багатошаровою, розгорнутою до вражаючих парапсихологічною достовірністю деталей хронікою передсмертної галюцинації головного героя...» [2, с. 199].

Метою дослідження є встановлення особливостей оніричного простору тексту Андрія Жураківського «Сателіти» та його класифікація залежно від типу текстового позасвідомого і його функції.

Варто окреслити принципову різницю між такими видами пасивної уяви як сновидіння, галюцинації, марення і мрії у літературному тексті.

Психофізіологія трактує сновидіння як одну із мимовільних пасивних форм уяви, що акумулює життєвий досвід і творчо комбінує його, у той час, як галюцинації відокремлені від безпосередньої емпірії і мають причиною переважно певну девіацію. Мрії, ж навпаки, вважаються

цілком нормальним фізичним станом — фантазією, пов'язаною із певним бажанням [6, с. 289-310].

Дифузійність цих елементів у тексті «Сателітів» Андрія Жураківського детермінована самою природою оніричного і галюцинаторного – візії, марення та сновидіння героя викликані дією футуристичного препарату «Енаврил М», який по-своєму конститує метареальність. Уже на початку книги головний герой – Орцо – приймає дві таблетки і опиняється у віртуальному онірично-галюцинаторному хронотопі. «Наступної миті він смикнувся і заснув. Йому вдалося, що він лежить на животі впоперек двоспального ліжка в незнайомій кімнаті та їсть із тарілки заморожені ягоди, читаючи книгу. Біля нього на тумбі стояв вимкнений антикварний телевізор «Електрон», на якому стояла синя настільна лампа, така ж старовинна. Уві сні Орцо усвідомив, що потрапив у минуле» [2, с. 209].

Переміщення у хронотопах, один із яких виконує функцію онтологічного «базису», а інший «надбудови» (врешті вони утворюють опозицію реального і віртуального) за допомогою триггера у формі таблетки, наштовхує на порівняння із популярним у масовій культурі початку 2000-их років концептом «Матриці», репрезентованій у кінокартині Братів Вачовські. Суть «Матриці» в опозиції реальності та симуляції реальності у формі запрограмованого сну. Обходячи боком концепцію Бодрієра про симулякри, Славою Жижек з цього приводу зазначає: «Вибір між червоною і синьою таблеткою – насправді не вибір між ілюзією та реальністю. Звичайно, Матриця – це машина фікцій, але це вигадки, які структурують нашу реальність. Якщо ви приберете з неї символічні регуляторні фікції, ви втратите саму реальність. [...] Що таке третя таблетка? Безумовно, не якась трансцендентна таблетка, яка створює фальшивий релігійний фаст-фуд-досвід, але таблетка, яка дозволила б мені сприймати не реальність поза ілюзією, а реальність у самій ілюзії» [1].

Подальші сюжетні ходи автор націлено римує із «Алісою в Країні Чудес» Льюїса Керрола. Герой, знаходячись у маренні, прямує драбиною до центру землі, де знаходить персонажів Кроля та Білого (очевидний авторський напіврозклад Керролівського «Білого Кролика») у локусі, окресленому як «Стара Кав'ярня». Персонаж сам усвідомлює своє потрапляння у культурно-символічний парадокс і намагається його детермінувати. Проте сновидіння Жураківського не вписано у якусь конкретну рамку, як у Керрола. Як зазначає дослідник літератури абсурду Ключев: «Головна особливість керролівських снів [...] у тому, що цим снам поставлені немислимо жорсткі рамки. [...] Дійсно, сон з «Аліси в Країні Чудес» вписаний в карткову партію, сон з «Аліси в Задзеркаллі» – у партію шахову. До речі, «вганяти» ефемерність сну в чітку структуру є і взагалі улюблений прийом Керролла: в уже проаналізованому нами «Полюванні на Снарка» письменник саме так чинить зі «Сном Баррістера», вписуючи його у канон судової процедури» [3, с. 69].

Прикметно, що побудова галюцинаторного у Жураківського відбувається аглютинативно: нагромаджуючи культурний досвід, він повторює сюжетні перипетії Керрола в оніричному просторі, вганяючи героя ще далі у сюрреалістичні марення, які мисляться цілком реальними. Така подвійна матриця позасвідомого і породжує уже згадану нами дифузію, що базується, очевидно, на культурологічному ґрунті.

Проте варто звернути увагу на саму природу явищ у тексті: Орцо постійно відчуває відкинутість і відстороненість стосовно інших персонажів оніричного хронотопу, він ставить під сумнів об'єктивне існування цього виміру, розуміючи, що знаходиться в окресленому символічному колажі, викликаному «Енавриллом М», та постійно знаходиться під тиском інших персонажів, врешті зриваючись: «...чи не надто це все нагадує Керрола? Чому? У цьому всьому мені вбачається якась гігантська бридка містифікація! Я прожив своє життя достойно і, мабуть, не для того, щоб ставати жертвою ідіотських розіграшів, чи не так? Я вимагаю хоч якихось пояснень, кінець кінцем! — Люїс Керрол — тема твоєї дисертації, лаконічно нагадав Бородатий» [2, с. 222].

Враховуючи усе вищесказане, можемо зробити припущення про багаторівневність позасвідомої онтології тексту «Сателітів». На першому рівні, поштовхом до створення якого слугувала таблетка «Енаврилу», герой знаходиться у кімнаті, що нагадує йому минуле (класифікуємо цей рівень як власне сновидіння, яке сконструйовано на матеріалі емпірії персонажа). На другий рівень герой переходить, потрапляючи через загадкову драбину у «Стару Кав'ярню», де з ним і відбуваються ремінісценції із «Аліси в Країні Чудес» Люїса Керрола. Проте якщо у першого рівня була точна окресленість, то другий, хоч і побудований на життєвому досвіді персонажа, все ж викликає сумніви стосовно походження. Припускаємо, що Орцо не галюцинує, а псевдогалюцинує, адже: «Псевдогалюцинація — розлад сприйняття у вигляді відчуттів і образів, що мимовільно виникають без реального подразника (об'єкта), що відрізняються від галюцинацій відсутністю у хворого відчуття об'єктивної реальності цих образів» [5, с. 451].

Якщо на першому рівні поштовхом слугувало снодійне/психотропне, то на другому такого триггера (реального подразника) у тексті не бачимо. Це наштовхує на думку про стилістику параноїдно-галюцинаторного бачення (синдром Кандинського-Клерамбо). У подальшому текст усе більше руйнується і на рівні структури і на рівні деконструкції персонажа — наприкінці другого рівня Орцо перевтілюється на дівчинку-підлітка і це знання настільки шокує, що він непритомніє, потрапляючи у ще один оніричний простір.

Третій рівень оніричного у тексті Жураківського — після реалізації головним героєм зміни своєї статі. Його інша іпостась (Ліна) теж поринає у галюциногенні виміри за допомогою сакральних ритуалів та їжі. Цей рівень, де герой повністю розчиняється у свідомості іншого пер-

сонажа, можемо характеризувати як «архетиповий рівень сновидіння». На потойбічність також вказують численні переходи і двері, які, як відомо: «...структури, завдяки яким можливі ритуали переходу. Перспектива потойбічного світу починається біля його вхідних брам, вхід у які означає ініціацію. Перед входженням кожен повинен прийняти дволику природу Януса, і тоді все, що зустрінеться всередині, буде володіти подвійним змістом, буде герменевтичним, метафоричним» [10, с. 213].

Герой входить у структуру потойбіччя за допомогою сакрального ініціаційного обряду – відбувається ритуальний прийом їжі (спершу коктейль «DECISIONS», потім Чарівна Солонина) та коїтус із явною церемоніальною семантикою (одягнення перстень). Про останній варто говорити навіть знаючи навмисну авторську алюзію на «Володаря Перстенів» із цитуванням напису на Перстені Всеvladi однією із героїнь: «...ash nazg durbatuluk, ash nazg gimbatul, ash nazg thrakatuluk, agh burzum ishi krimpatul, – прошепотіла Юлія їй у вухо» [2, с. 228-229].

Подальші трансформації героя і наратора (від гетеродієгетичного гомодієгетичного), а також статі та локацій скоріше можна охарактеризувати як процес трансмогрифікаційний – тобто такого роду трансформації відбуваються хаотично та максимально гротесково (чого вартий лише образ гуцулів-циклопів (у тексті Жураківського – «гоцули»)). Рівень абсурдності тексту росте і досягає кульмінації після проходження своєрідної нірвани-локації масової культури — магічного Уругваю, де переплетені образи-персонажі бразильських телесеріалів, зірки телешоу, відомі музиканти 2000-их тощо. Після цього текст стає абсолютно деструктивним, радше перетворюючись на характерний для постмодерну метанаратив.

Можемо зробити висновок про те, що оніричні елементи у тексті Андрія Жураківського «Сателіти» формують особливий суб-рівень розуміння і трактування, водночас утворюючи самостійну щонайменше триактну вертепну структуру на макрорівні та матрицю символічних сновидінневих та архетипових знаків на мікрорівні. Важливо також вказати на дифузійність галюциногенно-параноїдного та оніричного, зумовлену своєрідним психотропним тригером (таблетка «Енаврил М»). Переконані, що безсвідомі явища у «Сателітах» потребують детальнішого вивчення з соціокультурного та мовознавчого боку (відрізняючись, зокрема, на рівні синтаксису).

Література

1. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 480 с.
2. Жураківський А. І. Стинання плечима / А. І. Жураківський. – Брустурів: Дискурс, 2013. – 410 с.
3. Ключев, Е. В. Теория литературы абсурда / Е. В. Ключев. – М.: Издательство УРАО, 2000. – 104 с.

4. Коршунова Л. С. Воображение и его роль в познании / Л. С. Коршунова. – М.: Издательство Московского университета, 1979. – 143 с.
5. Малая медицинская энциклопедия – М.: Сов. энцикл, 1996. – 591 с.
6. Основы психофизиологии: Учебник / Отв. ред. Ю.И. Александров. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 349 с.
7. Теперик Т.Ф. Литературное сновидение: терминологический аспект / Т. Ф. Теперик // Литература XX века: итоги и перспективы изучения. Материалы Пярых Андреевских чтений. Под редакцией Н.Н. Андреевой, Н.А. Литвиненко и Н. Т. Пахсарьян. – М., 2007. – С. 47-55.
8. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд. – К.: Здоровье, 1991. – 384 с.
9. Харчук Р. Сучасна українська проза. Постмодерний період: навч. посібник / Р. Б. Харчук. – К.: Академія, 2008. – 248 с.
10. Hillman J. The Dream and the Underworld / James Hillman., 1979. – 256 с.

Кінофільми:

- I. The Pervert's Guide to Cinema (Sophie Fiennes, 2006)

Стаття надійшла до редакційної колегії 21.04.2017 р.

Рекомендовано до друку к.ф.н., доцентом Бараном Є. М.

**THE ONEIRISTIC AND HALLUCINATORY-PARANOID
DIFFUSION IN «SATELITES» BY ANDRIY ZHURAKIVSKYY****B. A. Strilchuk**

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature, Faculty of Philology;
76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. +380 (342) 59-60-74, e-mail: kaf.lit@ukr.net*

The article considers the work "Satelites" by Andriy Zhurakivskyy as an object for sociocultural and psychoanalytical analysis. It finds the main types of uncondiciousness, forms. The oneiric structure and reveals certain fragments in ideological and mass cultural discourse.

Keywords: *the oneiric, psychoanalysis, postmodern, the diffusion, hallucinogenic*